

psa. Gospodarju se je čudno zdelo, kaj je v uti. Nekega dne je odvezal psa in pogledal v uto. Videl je mamo. Vzeli so jo v hišo. Potem je prišla nuna, da jo bo odpeljala v zavod, pa je niso dali.

6. razred

Ali ti je bolj všeč knjiga ali film o Kekcu?

Meni je bolj všeč film,

ker ima vesel konec,

ker ostanejo v filmu vsi živi, v knjigi pa več oseb umre,

ker ostaneta Kosobrin in Volkec živa,

ker ostane tudi Bedanec živ, za kazen pa mora v druge kraje,

ker v filmu vidiš okolje in ljudi, v knjigi pa si jih moraš sam predstavljati,

ker so v filmu vidiš Kekca, kmečke hiše, živali,

ker v filmu vidiš Kekca, Bedanca, Kosobrinčka in druge osebe,

ker sem se v Vevčah kopal z igralcem, ki je igral Kekca.

Meni je bolj všeč knjiga,

ker se pri branju bolj poglobim.

Razočaralo me je,

da so v filmu spreminjali vsebino knjige.

Prej sem prebral knjigo, kot gledal film,

zato je bila zame knjiga bolj napeta.

5. razred

Literatura: Ahačič Draga, Mladina na odru, Ljubljana 1969; Bertonec Ivan, Metoda predavanja in nekaj o govorništvo, Ljubljana 1965; Bertonec Ivan, Vodenje sestankov, Kranj 1969; Mamuzič dr. Ilija, Nastava usmenog i pismenog izražavanja u osnovnoj školi, Beograd 1965; Mioč Jelena, Priručnik za nastavu početnog čitanja i pisanja, Beograd 1968; Razvijanje govora v predšolski dobi, Ljubljana 1967; Težak Stjepko, Govorne vježbe u nastavi hrvatskosrpskog jezika, Zagreb 1965; Tidyman Willard and Butterfield Marguerite, Teaching the Language Arts, New York, 1959; Trdina Silva, Govorne vaje v seminarju slovenskega jezika, JiS 1969; Trdina Silva, ... Orator fit, JiS 1955/56; Vatovec Fran, Retorika ali govorništvo in javno nastopanje, Maribor 1968.

Silvo Fatur

Gimnazija v Postojni

PREŽIHOV VORANC, KOT GA LAHKO PREDSTAVIMO V SREDNJI ŠOLI

Nekakšna umetnost je predstaviti pisatelja, pesnika ali dramatika v vsej njegovi mnogoterosti, čeprav ne do vseh potankosti in razsežnosti, a dovolj dojemljivo (psihološko pedagoški vidik) in prepričljivo (literarno zgodovinski in estetski vidik), če učitelja slavista omejuje strogo odmerjeni čas; pa čeprav si je ta čas odmeril sam, pač pod pritiskom neomejenega in praktično neomejlivega učno-vzgojnega gradiva, ki na vse strani sili skozi učni načrt za slovenski jezik in književnost.

V gimnaziji so ob sedanjem učnem načrtu za Prežiha na razpolago tri ali štiri, morda pet ur v 4. letniku. Učenci tega razreda so stari 18—19 let. Kljub velikim individualnim razlikam moramo torej računati z naslednjimi značilnostmi pozne adolescence:

- Mladostnikov fizični in duševni razvoj je ta čas v bistvu končan, pubertetni viharji so v glavnem mimo;
- posameznikova umska zmogljivost pa še pridobiva na širini, moči in globini, če dajemo duševnim energijam možnost, da se razgibljejo;
- mladostniku se krepi sposobnost za čutno dožemanje sveta in za sklepanje, čustveni element spoznavanja pa popusti;
- značilna za ta čas je velika potreba po dialogu o svetovnonazorskih problemih;
- enako značilno je globlje doživljanje zakonov objektivnega sveta;
- izostri se pogled na vrednostni svet, na svet humanističnih, socialnih in tudi estetskih vrednot;
- svetovni nazor teži k oblikovanju sklenjene podobe sveta;
- poudarjeno se uveljavljajo mladostnikovi ustvarjalni interesi.

Kako naj se torej lotimo stvari? Samorastnikov, treh velikih romanov in ne nazadnje prisrčnih Solzic? — Nakazal bi rad eno od možnosti, uokvirjeno s petimi učnimi urami.

1. ura

Po napovedi teme in smotra je treba dijaka najprej zagreti za problem. Več možnosti se ponuja. Ena izmed njih je obujanje doživljanja Prežihovih besedil v osnovni šoli in doživetje Samorastnikov, ki so jih do tedaj že morali vzeti v roke kot domače branje, enako kot — po lastni izbiri — tudi enega od treh romanov. Izkušnje kažejo, da se naši šolarji v osnovni šoli srečajo vsaj s Solzicami in da jih Solzice resnično vznemirijo in prizadenejo. Ob domačem branju na srednji šoli pa se dijaki običajno zamislijo ob Metini zgodbi in ob nesrečnem uporuh kranjskih Janezov v Judenburgu, pri obračunu razjarjene množice s krčmarjem Gnido ali ob usodi Černjakove terbe. — Obujanje vtisov in doživetij samo od sebe vsili pretežno pogovorno metodo dela.

Dalje velja vztrajati ob Samorastnikih. Citirati kaže tudi naslednji Prežihov tekst, ki ga navaja J. Vidmar v pogovoru k prvi izdaji teh novel v knjigi 1940. leta:

»Že rano sem videl očetovo veliko trpljenje . . . Včasih je snel klobuk sredi dela in začel na glas moliti . . . Posebno sem si zapomnil najino pot v mlin. On je nosil naloženo vrečo moke na svojih orjaških plečih, jaz pa sem korakal za njim. Bil je čisto kriv in njegovo dihanje je bilo podobno hropenju. Počasi se je pomikal v klanec, čul sem, kako škripljejo njegove kosti, in videl, kako mu drgetajo noge. Bal sem se, da mu bodo skočile v bokih iz sklepov in da se bo razsul pod živinskim tovorom. Debele žile na njegovih močnih rokah so zabrekle in skozi se je natančno videla valujoča kri . . .«

Besede z veliko prizadetostjo pripovedujejo o Vorančevem zgodnjem doživetju nečloveške vpreženosti v delo, kakor ga je spoznal in občutil ob svojem očetu in kmalu tudi na svojih ramah. Tudi sam je bil samorastnik!

Razgovor seveda ne bo mogel biti izčrpen. Učiteljev osnovni namen bo — urediti gradivo. Vsekakor se bo mogel in moral nasloniti tudi na znanje, ki ga bodo četrtošolci tisti čas že imeli od zgodovine, sociologije in filozofije (načelo korelacije), v le-to pa bo moral organsko vpletati bistvene podatke iz Prežihove bio- in bibliografije, saj so odlična ponazoritev družbenopolitičnega dogajanja med obema vojnama in še posebej desetletja pred 1941. letom; ta zunanja dogajanja pa — v nasprotni smeri — bistveno pogojujejo Vorančev značaj, njegovo človeško, politično in pisateljsko naravnost (sociološki vidik). Izredno ilustrativno je s tem v zvezi na primer nastajanje vseh treh romanov, zlasti zgodba o rokopisu za Doberdob, ki je nastajal kar trikrat. — Vsi ti podatki so nepogrešljivi za razumevanje Prežihove angažirane umetnosti. Podčrtati kaže, da je mimo Vorančevega dela v učnem načrtu le malo tēm, ki se jih da izkoristiti tako vsestransko. Ko se ura nagne h koncu, pa kaže dijakom posredovati približno takle zgoščen povzetek: Knjiga o samorastnikih je središče Prežihove ustvarjalnosti, nastala je v času njegove največje ustvarjalne moči. Z mnogimi vezmi je vpeta v književna prizadevanja tistega časa, ki ga na Slovenskem obvladuje socialni realizem; v tem smislu jo smemo šteti za zelo tipično. Skoznjo seva avtorjev aktivni odnos do sveta in življenja, njegov socialistični in komunistični nazor. — Ko so Samorastniki izšli v knjigi (1940. leta), jih je marsikdo, posebej novelo *Boj na požiralniku*, razumel tudi zgodovinsko simbolno¹. *Boj Dihurjeve družine* s požiralniki, ki so jim goltali zemljo, je marsikdo razumel kot poziv na boj zoper grozeče požiralnike fašizma in nacizma, ki so se začeli raztezati tudi po zemlji majhnega slovenskega naroda.

Uro se da učinkovito zaključiti s citiranjem dveh predzadnjih odstavkov iz že omenjenega predgovora k *Samorastnikom* 1940², kjer J. Vidmar domišljeno primerja Prežiha s Kranjcem (tega smo obravnavali že prej). Ravno to primerjanje pa sproži v mladih glavah nove miselne tokove, ki se jih da v naslednjih urah dobro izkoristiti pri ugotavljanju estetske teže Vorančeve umetnosti.

Za domačo nalogo dijakom naročimo, naj si omenjeni Vidmarjev esejček preberejo v celoti, saj bodo v njem našli še nekaj izhodišč za nadaljnje obravnavanje teme.

2. ura

Najprej sporočimo, da bodo naslednje tri ure namenjene nadrobnejši obravnavi novelice *Prvi spopad*. Dijakom se bo to zdelo vsaj nekoliko nenavadno. Saj jim ta zgodbica — tako kažejo izkušnje — lebdi bolj na robu zavesti, mnogo globlje pa so se vanje zajedle nekatere druge, fabulativno slikovitejše novele, na primer *Vodnjak*, ali pa zgodba o *Karnicah*. Dva razloga sta, ki vsilujeta izbiro: 1) izredna umetniška teža tega besedila, ki pa se sama po sebi odpre le izoblikovanemu esteskemu okusu, 2) kratkost, ki omogoča dovolj natančno obravnavo v razmeroma kratkem času, tako da lahko spoštujemo tudi načelo celovitosti obravnave.

¹ Glej M. Borštnik, *Spremna beseda in opombe k Samorastnikom*, Kondor 14, MK 1957!

² Razgledi v književnosti 1918—1941, uredil F. Zadavec, Kondor 63, MK 1963, stran 178.

Dijakom za uvod povemo, da je bil prvotni naslov novelice Prvo srečanje, očitno pa se je pisatelju samemu zdelo, da to zveni dokaj brezbarvno, nekam miroljubno, in jo je preimenoval v veliko ostrejši in dosti ustrežnejši Prvi spopad. — Spopad! Spopadanje je sploh ena najbolj tipičnih značilnosti Prežihovih junakov, prvinsko spopadanje z naravo in družbo, z zemljo in vodo — za zemljo (Boj na požiralniku), z gospodarsko in družbeno krizo — za vsakdanji kruh (Jirs in Bauh, Odpustki, Jamnica), z zemljo — za vodo kot elementarno človekovo potrebo (Vodnjak), z živaljo (Jirs in Bauh), s strojem (Prvi spopad), z oblastjo (Požganica, Doberdob, Jamnica). Za Prežihove junake je značilna žilava neuklonljivost, ki se zdi, da je eno s pradavno koroško zemljo (Dihurji, Radmanca, Borovnik, Meta), in izredno logično raste iz prvinskega, komaj zavednega boja posameznikov za golo življenje v boj za kruh in pravico pa v družbeno revolucionarno vrenje množic, ki zadobiva znatne razsežnosti v vseh treh romanih.

Potem morajo novelo dijaki doživeti. To doživljanje pa je v veliki meri odvisno od smiselnega in premišljenega učiteljevega branja. A na to branje učinkujejo vsakokratne zunanje okoliščine, ki so mnogokrat neugodne in onemogočajo potrebno zbranost, zlasti ker branje Prvega spopada traja razmeroma dolgo, kakih 20 minut. Zato je smotno, da imamo besedilo posneto tudi na magnetofonski trak, ki nepopolno, a vendarle zadosti učinkovito opravi delo za nas³.

— In ko se branje ali posnetek izteče, po nemem psihološkem premoru, ki sledi, lahko sklepamo, kako je novelica poslušalce zgrabila. V tem trenutku smo dosegli vrh! — Če pa tega premora ni — to se včasih lahko zgodi, iz raznih razlogov — potem bo vse naše nadaljnje početje bolj ali manj brez haska. Zato je potrebno temu vprašanju res posvetiti vso pozornost in zagotoviti najboljše okoliščine, ki doživetje omogočajo⁴. Če pa doživetje je, potem je naša naslednja naloga, to doživetje »opredmetiti«, zadevo je treba potisniti s čustvene na razumsko raven, saj navsezadnje gre za proces estetskega ozaveščanja.

Spet se odpira več možnosti, a od ure nam je ostalo kvečjemu 15 minut in s tem moramo računati. Če je ustrezno ne zaokrožimo, je uspeh zmeraj le polovičen. Za nadaljevanje se zdi ustrezna naslednja pot: Dijakom kaže povedati, da ob pozornem opazovanju razmeroma lahko odkrijemo 4 dele novelice, ki določajo njeno kompozicijo:

— uvod, sestavljen iz dveh delov, splošnejšega, razmišljujočega prvega — ter konkretnjšega, pripovedujočega drugega dela; obseg: 1 + 0,5 strani (v Kondorju);

— »prvo srečanje« Čarnoglavove družine s strojem, ki je prvo jedro novelice; obseg: 1,5 strani;

³ Na magnetofon »recitiramo« besedilo že doma, ko smo za to v dobri formi, ali nam ga že prej prebere kak za branje in recitiranje nadarjen učenec ali celo igravec. Vendar naj vprašam: Kdaj bomo slavisti dočakali kaj več takega gradiva na ploščah, ali še bolje — na trakovih? Čigava skrb bi morala biti to? — Tudi nekateri humanistični predmeti nas, kar se »opremljenosti« tiče, že prehitujejo, da o naravoslovnih sploh ne govorimo!

⁴ O šolski interpretaciji leposlovnega dela so marsikaj dognali in napisali na Hrvaškem. Naše izkušnje se z njihovimi ujemajo. V roke velja vzeti zlasti delo Dragutina Rosandića, Nastava hrvatskosrpskog jezika i književnosti (Školska knjiga — Zagreb, 1970) in druga.

— »prvi spopad« s strojem, ki je drugo jedro in v njem vrh pripovedi; obseg: 4,5 strani;

— zaključek, ki se navezuje na drugi del uvoda in obsega vsega 3 vrstice.

Po navedenem se da sklepati na klasično zgradbo besedila. Dijakom naročimo, naj doma novelico še enkrat preberejo in kar se da natančno razmejijo njene dele, izsluščijo naj dogodke, ki zgradbo utemeljujejo⁵.

Potem preusmerimo pozornost še na uvod, na njegov prvi del in navezujoč na tisto, kar smo o avtorju povedali 1. uro, ugotovimo, da Voranc uvaja pripoved o nečloveškem spopadu ljudi s strojem z razmišljanjem, ki ga izdaja za komunist, dobro podprtega s poznavanjem marksistične misli. Kmet kot zasebni proizvajalec se mu vidi »kot na viseči drsalnici«; ob tem »spodnji konec drči v proletarsko negotovost, gornji konec . . . se da doseči le po neumornem napor- nem plezanju . . .« Ali, kot je povedal s podobo, če ti bo uspelo navzgor, »boš nosil roke na hrbtu«, se pravi, da boš postal gospod, če pa boš zdrknil, se boš »znašel na cesti«, postal boš berač. — No, Vorančevi kmetje so zvečine drseli navzdol, tako je namreč bilo v tistih hudih letih svetovne gospodarske krize. Čarnoglavovo gospodarstvo je bilo — tako je avtor poudaril že v prvem stavku — le eno od »tisočerih kmečkih gospodarstev na Slovenskem«, ki so se tista leta krčila v strahovitih naporih za obstanek. Prežih je o njih razmišljal kot sociolog in bojeval se je za razrešitev teh hudih stisk kot pravi komunist.

3. ura

Jezik je izrazno sredstvo besedne umetnosti. Jeziku in slogu bomo odmerili naslednjo uro našega časa.

Josip Vidmar v že omenjenem uvodu k Samorastnikom ugotavlja, da Voranc:

— svoje »*ljudi*, njih življenje, delo in usodo razume in pozna do kraja iz lastne izkušnje, iz velikega sočutja, iz velike ljubezni, ki jo je nekoč čutil do svojih najbližjih;«

— vendar »kljub tej osebni prizadetosti njegovo čustvo ni ne osladno in ne sentimentalno«;

— našel si je »svoj način pripovedovanja . . ., ne ustavlja se pri podrobnostih, ne pri zunanjih ne pri psiholoških, ne opisuje statično in ne razlaga«;

— Vorančeva »pripoved je kratka in plastična ter slika z mogočnimi zamahi«;

— ne pozna »umetnega kopičenja motivov, ki bi po sili izzivali bralčevo sočutje, ne sentimentalnosti ne nabrekliga opevanja bridkega trpljenja«;

— Voranc je »skoraj neusmiljeno stvaren« (vse podrčtal S. F.).

Ti citati morejo biti dobro izhodišče za izpeljavo 3. ure. K slogovni analizi kratkega odlomka, in sicer drugega dela novelice, ki smo ga označili kot »prvo srečanje« Čarnoglavove družine s strojem, bomo pritegnili vse dijake; možno je, da se odločimo za individualno ali za skupinsko delo.

⁵ Ta domača naloga ima še poseben namen: »prisiliti« hoče dijake k natančnemu branju, ker je nadrobno poznavanje »gradiva« eden izmed pogojev za uspešen nadaljnji pouk.

Najprej bomo skupaj ugotovili, da so se Čarnoglavi mlatilnice nenavadno razveselili. Novica jih je »presunila«, »mlatilnica je bila njihov sen, njih skrivna, prešerna želja«; ker je cepec v soseski pomenil zaostalost in siromaštvo, je novica zlasti v otrocih povzročila »novo veselje«.

Le 10 vrstic dalje pa že beremo o nezaupljivosti, ki se je vsiljevala otrokom, čeprav »vsa odurnost ni mogla potlačiti veselja, da so zdaj Čarnoglavi prenehali biti zadnji v soseski.«

Kaj je zdaj v teh 10 vrsticah, kar je v otroških srcih in pameti sprožilo nezaupljivost, ki se je z očetovim pripovedovanjem o »nevarnostih« in »grozodejstvih« strojevega »železnega žrela, ki žre prste« in dela »berače«, sproti spreminjala v »zono groze«?

Najprej teh 10 vrstic še enkrat zbrano in smiselno preberimo:

»Tisti dan, ko je Čarnoglav pripeljal stroj, je bil pri hiši praznik otrok. Pogled na mlatilnico, ki je čepela privezana na garah kot pošast, sicer ni bil vabljev; stvar je bila zaprašena, črnikasta, neprijazna, ledena in tuja, nič toplega, domačega ni bilo na njej. Dvoje mogočnih koles z gonilkami ji je bilo ob bokih, eno kolo zobčasto, črnikasto, železno hrbtišče naboklo, zadaj pa temno žrelo, prepleteno s strašnim železnim zobovjem. Debela, zasušena plast prahu iz Tepanovega gumna, kjer je mlatilnica mlatila že 20 let, je pokrival to črno, odurno pošast.«

Zdaj pa posameznikom ali skupinam, odvisno od tega, ali smo se odločili za individualizacijo tega dela učne ure, ali za skupinsko obravnavo, razdelimo takle »test«⁶.

Razrešite naslednje naloge, odgovorite na naslednja vprašanja!

1) Ne bo težko ugotoviti, da pisatelj v tem odstavku pobleže predstavlja mlatilnico. Nekoliko težje bo ugotoviti, kako to počne. Kako? (Navodilo: podčrtajte najustreznejši odgovor!)

- a) opisuje jo zelo natančno, statično
- b) preprosto popisuje, predvsem njene delovne lastnosti
- c) nekako oživlja jo, in to s hitrimi potezami
- d) predvsem razmišlja o človeku in o stroju.

2) Če ste izbrali najustreznejši odgovor, vam ga zdaj ne bo težko utemeljiti. Vsaj štiri besede (samostalnike) boste hitro našli (z njimi pisatelj poimenuje nekatere zunanje dele stroja), ki vaš odgovor na prvo vprašanje lahko utemeljijo.

To so:

3) Prežih pa zna pogosto, in to je ena najbolj izvirnih značilnosti njegovega pisanja, z enim stavkom ustvariti živo vez med človekom in stvarjo, med neživim in živim, tudi med človekovim fizičnim in duševnim svetom. V našem pri-

⁶ »Test« smo seveda pripravili že prej in ga razmnožili na ciklograf, ki ga imajo že mnoge šole, in je v težnji po modernizaciji pouka tudi slavistu odličan pripomoček pri različnih nalogah in mnogih novih prijemih.

meru je ta živa vez med človekom in strojem, ki je pravzaprav vdiranje pojavnosti stroja v otroško zavest. Gre za niz besed, ki je besedna figura, imenovana stopnjevanje ali klimaks, sestavljen iz 5 pridevnikov, če odštejemo en veznik (in) vmes, in ki so, če jih opazujemo v nizu od leve proti desni, vse bolj izrazni. Poiščite in navedite ta klimaks!

4) Do tu je šlo, ali ne. Poskusite zdaj odgovoriti še na naslednje, nekoliko težje vprašanje! Kaj je pravzaprav storil pisatelj, če je na začetku odstavka zapisal, da je mlatilnica »čepela privezana na garah kot pošast«, na koncu pa jo je kar imenoval »to črno odurno pošast« (podčrtal S. F.)?

Po izkušnjah sodeč lahko pričakujemo dokaj enoglasne odgovore na prva tri vprašanja, na četrto pa bodo mnogo bolj pisani. Torej:

1) nekoliko oživlja jo, čeprav s hitrimi potezami

2) boki, hrbtišče, žrelo, zobovje

3) mlatilnica je bila: zaprašena, črnikasta, neprijazna, ledena (in) tuja.

Po pretresu odgovorov na 4. vprašanje pa je prav, če ugotovimo naslednje: s postopkom oživljanja stroja pisatelj pravzaprav opis stopnjuje od preprostejših primere — k veliko močnejši personifikaciji. — V tem pa je živost in moč obravnavanega odstavka.

Pa še to. Mati Čarnoglavka, ki je »opazovala strojno pošast«, ne da bi se je dotaknila, nekako od strani, je bila prva, ki je v sebi spoznala: »Zdaj se je tudi na naše gumno naselila ljudska martra.«

Od tu dalje — učenci so zdaj zagreti — bomo ob branju posameznih stavkov opazovali predvsem dvoje: pisateljevo vztrajanje pri opisovanju stroja kot žive pošasti in pri njegovem opisovanju strahovito napornega človeškega dela v spopadanju z njo, s to pošastjo. Stvari bodo tekle približno ob takihle poudarkih: Dramatični boj je začela mati, s tem da je po stari navadi poškopila stroj z blagoslovljeno vodo. Čarnoglavci so se postavili na odrejena mesta, »pripravljeni za spopad«. Materine besede »Bog in sveti križ!« so se »glasile kot vojna napoved«. Potem je stroj »zarigal in stekel«. Prvi snop se je »izkozlal« skozi »žrelo« ... In tu je spet tista za Prežihovo pripovedovanje tako značilna živa vez med človekom in stvarjo: »Žrelo je goltalo, hropelo in pljuvalo, gumno se je treslo, po ušesih je šklepetalo, po nogah gomazelo, po rokah je škrtalo«.

Čarnoglav je edini že vnaprej vedel, kaj pomenijo ročne mlatilnice; zavedal se je, da ima šibkega pomagača. Zato je napel vse svoje sile, nagrbil se je kot žival. »Njegova čokata postava se je zgrbila, njegov obraz je zalivala kri. Žile so se mu nabrekli, počasi ga je začelo greti, začel ga je oblivati znoj...« — Francuh, ki se je zagnal s polno vnamo, je hitro spoznal, s čim ima opravka. »Že po nekaj krogih so začele pesti popuščati, prsi so se mu prenapolnile s sapo, da jo je moral odvajati s široko odprtimi usti.«

»Železni maček« pa je »hropel in bljuval«. In če se je kdaj zgodilo, da je »žrelo požrlo predebelo zalogo, se hotelo zagoltati«, sta »Čarnoglavu in Francuhu narasla hrbta, oči so jima stopile iz jam, morala sta vleči z zverinsko močjo...« Če pa Andruh, ki je odkopaval slamo, ni bil zadosti hiter, »je mlatilnica zatulila«.

Mati je s svojega delovnega mesta škilila na vse to živalsko naprezanje in »srce se ji je stiskalo od bolečine«, zlasti ko je videla, kako se Francuhu »lepijo lasje na mokri tilnik, kako se mu širijo nosnice, kako mu krvavé oči«. Tik pred seboj pa »je videla skrivljena pleča svojega moža, čula je pokanje njegovih kosti in vohala njegov znoj«.

»Čarnoglavi so delali šele nekaj dobrih minut pa se jim je zdelo, da so vpreženi v stroj cele ure,« ugotavlja pisatelj.

Če zdaj na kratko povzamemo: hudo je bilo, »po rokah je škrtalo«, »po nogah gomazelo«, postave so se med naprezanjem »zgrbile«, kot se zgrbita vprežni konj ali vol pod pretežkim bremenom, žile so se »nabrekli«, »znoj«, dihali so »s široko odprtimi usti«, posebno gonilcema sta spet »narasla hrbta«, »oči so jima stopile iz jam«, mati je videla, kako se jima »širijo nosnice«, kako »krvavé oči...«

To delo ni bilo človeško delo, to je bilo živalsko naprezanje trdoživih in redkobesednih ljudi.

Potem pisatelj prek »rahle omotice« stopi v Francuhov in Čarnoglavov duševni svet. Sledijo štirje odstavki, v katerih se malone vsi stavki končujejo s pikčastimi pomišljaji, z zamolki... To ustvarja vtis vrtooglave naglice, ki je značilna za gibanje miselno predstavnihi zvez v človekovi zavesti.

Štirinajstletni Francuh zbeži od prenapornega dela v sanje o lepšem, o šoli... Čarnoglav odpotuje v svet lepih načrtov zase in za svojo družino, v prihodnost..., kajti tudi njegove »žilave roke«, vajene trdega dela, »v tako trdni vpregi še niso bile dostikrat«.

In končno: »H-o-o-o-j!« Konec dela. Vstopi pisatelj in ugotovi: »Mlačev je trajala dobrih deset minut, a skozi glave Čarnoglavov je v teh desetih minutah švignilo vse njihovo življenje... z vsemi lepotami, z vsemi bridkostmi, z vsemi sanjami... Kaj vse stori tak stroj, kako ti znori možgane, da rojijo kakor obsedeni...«

Potem Čarnoglav »z izbuljenimi očmi«, a »zmagoslavno« ugotovi: »Ni bilo prehudol!«

Spopad je končan. Stroj je v dinamiki dela postajal bolj in bolj pošast. Ljudje, vpreženi vanj, pa so se ob strahovitem, nečloveškem naporu postopoma spreminjali v živino. Stroj in človek sta se torej ob istem delovnem procesu malone poistovetila, še več, na trenutke se zdi, da je celo človek spodaj, suženj. Čarnoglavu se to nekako od daleč zabliska in mu šine skozi zavest: »To je hudič, ko si vedno suženj te kruke...« In: »Človek ni črna živina.«

Zdaj lahko zaključimo, da je v središču pisateljeve pozornosti pravzaprav človekovo delo. Delo, ki je prisila in muka, sredstvo za goli obstoj, pritisk nujnosti — in je daleč od dela, ki pomeni uresničevanje lastne osebnosti. To je delo, ki človeka zaslužnjuje — in že daleč od tistega ustvarjalnega dela, ki naj postane človekova življenjska vsebina in najvišje zadovoljstvo. To je, kot je dejal Marx, bivanje v »kraljestvu nujnosti«, ki je daleč daleč od »kraljestva svobode«, kajti »kraljestvo svobode se začneja dejansko šele tam, kjer se neha delo, ki ga do-

loča stiska in vnanja smotrnost«. Tako je sodil Marx v Kapitalu. Prežihov Voranc se je za to »kraljestvo svobode« bojeval vse življenje in na najrazličnejše načine: kot pisatelj, kot publicist, kot strankin aktivist in politik, kot človek — humanist.

4. ura

Po kratki ponovitvi osrednjih spoznanj iz prejšnje ure začnemo z vprašanjem: Ali je mogla ostati v vseh teh živinsko vpreženih ljudeh vsaj trohica človečnosti? Kakšni so kot ljudje? Kako pisatelj gleda nanje in kako jih oblikuje? — Vidmar je zapisal: »Skoraj nikjer ni v teh povestih pripovedovanja o notranjem preživljanju ljudi in vendar so njihova srca razumljiva in jasna. Razloženi so z dejanji in dogodki, z zunanjo stvarnostjo, ki je zadana s popolnim poznavanjem in sugestivnostjo, ki je često neznanska.« Prav s tega vidika si bomo približe ogledali nastajanje in končno podobo matere Čarnoglavke.

Spet se bomo odločili za skupinsko delo. Naloga vseh skupin bo, poiskati in podčrtati tiste besede in stavke, ki se nanašajo na mater. Počeli bomo pravzaprav isto, kot v enem delu prejšnje ure, le da bo težišče še bolj premaknjeno z učitelja na učence. Prva skupina bo dobila prvi, druga drugi, tretja, četrta, in peta pa po tretjino tretjega dela, s čimer bomo tudi smotrneje izrabili čas. Po kakih desetih minutah bo iz poročil pa z učiteljevo aktivnostjo začela nastajati takale podoba:

Prvič se mati pojavi na 2. strani. — Očeta nenavadno dolgo ni bilo iz cerkve in Čarnoglavina se je vznemirila. Moralo se je zgoditi kaj nenavadnega. »Čarnoglavka je bila več na pragu kot pri ognjišču in je strmela tja v les«, od koder bi se morala prikazati moževa postava, pripoveduje pisatelj. Skrb se je naselila v hišo, pa čeprav se je Čarnoglav zamudil le za eno uro. To je prvi položaj. In drugi: Ko se je mož približal in je žena zagledala njegov »veličastni« obraz, ji je »tako zamrlo vprašanje na ustnicah.« Mož pa je »izsul pred osuplo družino«, a na njen naslov: »Mati, kupil sem mlatilnico! . . .« — To je drugi položaj. Zanj je značilna nekakšna nenavadna globina pisateljevega snemanja, ki prepričljivo lovi v govorni posnetek zunanji svet, gibe, poglede, ljudi, njih redkobesednost, čustva in razpoloženja, ne da bi o vsem tem meditiral. Tako tudi v tretjem položaju. — Medtem ko so otroci mlatilnico navdušeno ogledovali in jim je Čarnoglav »napravil pridigo o nevarnostih, ki jih je ta novi stroj ves poln, kljub vsej svoji koristnosti«, je mati »nekako talovna opazovala strojno pošast« in »ni se je dotaknila«. Potem pa je prva zaslutila in povedala: »Zdaj se je tudi na naše gumno naselila ljudska martra.«⁷ Takšno je bilo Čarnoglavkino »srečanje« s strojem. Začela pa je tudi »spopad« z njim; v tem spopadu je dosegla svoj človeški vrh.

Preden so se lotili dela, je »prinesla piskrček žegnane vode in s hojevo vejico poškopila mlatilnico ter vse navzoče«. Bilo je kot pradaven obred. Potem je rekla: »Bog in sveti križ!« Po teh besedah, »ki so se glasile kot vojna napoved, so se vsem skrčile žile in zažele pesti«. Delo je steklo. Mati je slutila in čutila napor. »Pridno« je mašila žrelo, »redčila snopanje v enakomerne tenke plasti, da stroj ne bi šel pretrdo«. Ob tem je škilila na štrinajstletnega Francuha »in srce

⁷ Tu nekje bo prav, če se bomo nekoliko pomudili ob posameznih plasteh Vorančevega jezika, zlasti pa ob značilnih lokalizmih, ter jih poskušali razložiti z vidika funkcionalnosti v prizadevanjih socialnega realizma.

se ji je stiskalo od bolečine, ko je videla, kako meče kruka njegovo šibko telo, kako mu gorijo lica, kako se mu lepijo lasje na mokri tilnik, kako se mu širijo nosnice, kako mu krvavé oči«. Poškilila je na enajstletnega Andruha, ki je »komaj zmagoval težke vile in ves zasopljen odkopaval« slamo. Pa na sedemletno Micogico... Njena bolečina se je razplamtevala. Pred sabo je videla »skrivljena pleča« moža, »čutila je pokanje njegovih kosti...« Zamížala je. — Da bi stroju olajšala tek, je začela »mašiti manjše zalogaje v žrelo«, a spet ni bilo prav. Čarnoglav je pritisnil nanjo: »Ali spiš!« Nič ni pomagalo.

Potem se je vendarle oglasil tisti »Ho-o-o-j!« in stroj je obstal.

Francuh je »izpustil kruko in padel napol brez zavesti na kup slame«. Poleg nje ga se je »zgrudil« Andruh. Micogica se je »vsa preplašena stisnila v kot«. Mati pa je »nepremično obstala in zrla v žrelo«. — Nazadnje se je »zrušil« tudi Čarnoglav.

»Nekaj minut so ležali brez glasu in brez giba.« Prah se je sesedal nanje. »Vse oči so zrle kot ukopane v črno pošast sredi gumna.«

Prva se je vzdramila mati in z nekaj preprostimi kretnjami izrazila vso svojo materinsko bolečino in skrb, vso svojo človeškost, svojo toplo človeško veličino, ki je zmeraj kar se da redkobesedna in prav v svojem molku velika. Stopila je k Francuhu in ga pokrila s suknjičem rekoč: »Da se ne boš prehladil.« Micogici je »otrla s predpasnikom znojno čelo«, potem je »obrisala« tudi Andruha. Hotela je »pokriti tudi zasopljenega moža«, a ta se je »junaško dvignil s slame, se sam ogrnil« in »z bodrilnim glasom« dejal: »Prvi tuš smo zmagali, drugi bo že laže šel!« Prav ta moževa kretnja, pa materino dejanje še podčrtuje. Kajti predvidela je lahko njegovo »moško« reakcijo, pa je v topli skrbi vseeno stopila k njemu.

Prva »skušnja« je bila mimo. »Možganov se je sicer oprijel trpek občutek, pravi pisatelj, a uspeh je bil očiten. — Sledi še en, že omenjeni in tako značilni Vorančev prijem pri govornem upodabljanju celovitosti človekove psihofizične narave, ki daje temu pisanju svojevrstno oprijemljivost, nekakšno reliefnost: »Prašne postave Čarnoglavcev so se jele gibati po gumnu; pri vsakem gibu so jim pokali sklepi, skeleče čustvo v možganih je počasi prehajalo v trpko vdanost v usodo, ki jih je navezala na to črno, zaprašeno pošast med njimi...«

S tem se zgodba izteče. Tudi bralcu ostane trpek občutek v možganih. V zavesti pa misel, da ve o ljudeh poslej nekaj več, nekaj pomembno novega.

5. ura

Ta mali sistem učnih ur se da zaokrožiti na več načinov. Le nakazal bi jih nekaj.

1) Lepo se da obravnavo zaključiti s Solzicami, to poslednjo, izredno prisrčno Prežihovo knjigo, in s čudovito krepkim Župančičevim uvodom k njim, ki ga postavimo na konec, na konec ure.

2) Uspešno se da v 5. uro umestiti seminarsko obravnavo enega izmed Prežihovih del, če smo to že vnaprej načrtovali. Vsekakor mora biti potem na koncu kratek in zgoščen učiteljev pogled na pisatelja in celotno njegovo delo.

3) Učinkovito se da ta ciklus učnih ur končati z diafilmom »Prežihov Voranc«, ki ga je pripravil in mu spremno besedilo napisal prof. Emil Cesar⁸. Zlasti če želimo poudariti pisanost Prežihovega pisateljskega, publicističnega in političnega dela pred vojno, med njo in po njej. Res da kot vsak diafilm tudi ta s svojim fiksiranim nizom slik vsiljuje svoj koncept, a temu se da odpomoči s škarjami. Bolj motijo komentarji k slikam, ki so najbrže literarno zgodovinsko neoporečni, a tipično pozitivistični⁹. Zato jih nikakor ne bomo brali. Šolski pozitivizem pomeni pri vseh predmetih slabokrvno pedagoško uradovanje, pri našem predmetu je to še huje in je nekaj, čemur moramo napovedati najodločnejši boj, če nam je kaj do umetnosti in če verujemo v njeno očlovečujoče poslanstvo.

Za zaključek: Je treba ob taki obravnavi še posebej izluščiti vzgojni smoter? Najbrže je to odveč, če upoštevamo, da je ta čas (pri 18-ih, 19-ih letih) mladostnikov posebni interes družbena in seveda tudi ožje politična stvarnost, izvirajoča iz zavesti, da je prišel čas, ko se mora integrirati v skupnost! Še več: »Delo, ustvarjalnost postaja sedaj (pri mladostniku — S. F.) prvobiten namen, ki zmore izpolnjevati posameznikov življenjski smisel«¹⁰. O delu predvsem pa smo govorili ves čas.

Božena Orožen

Gimnazija v Celju

POUČNI IZLET PO OSREDNJI ŠTAJERSKI

(Celje—Vojnik—Strmec—Vitanje—Stranice—Zreče (Skomarje)—Slovenske Konjice—Špitalič—Žički samostan—Slovenske Konjice—Frankolovo—Celje)¹

Zunanje geografsko obeležje tej poti dajeta Konjiška gora, ki je nekako v središču območja, in pa del južnega pohorskega pobočja.

Z opisanega področja ne izhajajo veliki besedni umetniki, predvsem pa ne taki, ki bi bili ustvarili leposlovno podobo pokrajine in ljudi. Le nekaj krajših del — zlasti pesmi — je povezanih s temi kraji. Kulturno obeležje v preteklosti pa daje našemu območju kar precejšnje število pesniških samoukov, nekakih bukovnikov, in prosvetno kulturnih delavcev, narodopiscev, zgodovinarjev, pedagoških ali nabožnih piscev. Deloma so bili ti posvetni izobraženci, predvsem učitelji, še

⁸ Diafilm je izdelal Sava film, Zavod za šolski in poučni film, Ljubljana, 1961.

⁹ Za primer navajam celotno besedilo k 21. sliki: VORANČEVO PARIŠKO STANOVANJE. V Parizu je stanoval Prežih v XIII. okraju, v ulici Charles Fourier, št. 31 bis. Hiša, dvojček, je enonadstropna, kar je v Parizu precejšnja redkost. Pisatelj je stanoval v prvem nadstropju. Tretje in četrto okno od leve sta bili okni njegovega stanovanja. Tu je preživel večino svojega pregnanstva v Franciji, tu je ustvaril večino svojih »Samorastnikov« in roman »Požganico« ter delal kot revolucionar.

¹⁰ Dr. Zlebnik: Psihologija otroka in mladostnika III, stran 242, DZS, Ljubljana, 1969.

¹ Ni potrebno, da je opisana pot celota zase. Mogoče jo je kombinirati z daljšo ekskurzijo, usmerjeno npr. proti Mariboru ali Ptujski gori in Ptuj, pri tem pa izpustiti kak skok vstran (Strmec—Vitanje, Zreče—Skomarje).